

Louis Althusser
——Ideologie
a ideologické státní
aparáty (Poznámky
k výzkumu)

Doslov——Louis Althusser, ideologie,
subjekt a státní aparáty

Ediční poznámka: Vzhledem k rozsáhlosti tohoto článku jsme jej zkrátali přibližně na polovinu. Snažili jsme se nicméně zachovat logiku Althusserovy argumentace a přetisknout většinu těch pasáží, které považujeme za nejvíce originální a vlivné. Vypuštěna byla ta místa v textu, kde Althusser shrnuje a komentuje marxistickou teorii nadstavby a ideologie a kde podrobně na příkladu křesťanské víry demonstruje svou hlavní tezi o ideologických státních aparátech; kromě toho byly vypuštěny některé pasáže ještě dále specifikující jeho pojetí ideologie (chápané jako „reprezentace imaginárních vztahů individuí k jejich skutečným podmínkám existence“, jako něco, co „nemá historii“, a jako něco materiálního), které ovšem stručně přibližujeme alespoň v doslovu.

K reprodukci podmínek produkce¹

Je nezbytné, abychom nyní lépe ukázali to, co se nám v určité chvíli podařilo zahlédnout v průběhu analýzy, když jsme mluvili o tom, že má-li být výroba možná, je nutné obnovovat výrobní prostředky. Prozatím to byl jen okrajový postřeh. Teď se k němu vracíme, abychom jej rozvinuli.

Jak říkal Marx, i dítě ví, že pokud určitá společenská formace nereprodukuje podmínky produkce současně s produkováním, nepřežije ani rok.² Poslední podmínkou produkce je tedy reprodukce podmínek produkce. Může být „prostá“ (pouze reprodukuje podmínky předchozí produkce), anebo „rozšířená“ (rozšiřuje tyto podmínky). Tento rozdíl však můžeme prozatím nechat stranou.

Co je tedy reprodukce podmínek produkce?

Zde vstupujeme do oblasti, která je známá (od 2. svazku *Kapitálu*), a přitom zvláštním způsobem nepochopena. Nezlomné evidence (ideologické evidence empiristického typu) z hlediska pouhé produkce, tj. jednoduché výrobní praxe (jež sama je abstraktní vzhledem k procesu produkce), jsou do té míry součástí našeho každodenního „vědomí“, že je krajně obtížné, ne-li zcela

nemožné, povznést se k hledisku reprodukce. Avšak vně tohoto hlediska je vše stále abstraktní (nejen částečné, nýbrž deformované) – a to jak v rovině produkce, tak ještě silněji v rovině prosté praxe.

Pokusme se prozkoumat tento problém metodicky.

Abychom náš výklad zjednodušili a za předpokladu, že každá společenská formace vychází z vládnoucího způsobu produkce, můžeme říci, že výrobní proces uvádí do pohybu existující výrobní síly v definovaných vztazích produkce a s ohledem na tyto vztahy.

Z toho vyplývá, že má-li jakákoli společenská formace vůbec existovat, musí spolu s produkováním reprodukovat podmínky produkce, aby byla produkování schopna. Musí tedy reprodukovat

- 1) výrobní síly
 - 2) existující vztahy produkce
- [..]

Reprodukce výrobní síly

[..]

Jestliže si na základě zkoumání toho, co se děje v podniku, a zvláště pak způsobu finančně-účetního odhadování amortizace a investic, můžeme učinit přibližnou představu o *existenci* materiálního procesu reprodukce, pak nyní vstupujeme do oblasti, v níž je zkoumání toho, co se děje v podniku, ne-li zcela, tedy přinejmenším téměř zcela slepé, a to z dobrého důvodu: reprodukce pracovní síly se podstatně odehrává *vně* podniku.

Jak je tedy zajištěna reprodukce pracovní síly?

Je zajištěna tím, že je pracovní síle poskytnut materiální nástroj jejího reprodukování: mzda. Mzda figuruje v účetnictví každého podniku, avšak jako „variabilní kapitál“, nikoli jako

1 — Tento článek je složen z fragmentů pocházejících z původně rozsáhlejšího výzkumu.
2 — Dopis Kugelmannovi, 11. července 1869. Český Marx, Karl; Engels, Friedrich. *Vybrané dopisy*. Praha: Svoboda, 1952.

podmínka materiální reprodukce pracovní síly. Ale právě takto mzda „působí“, protože mzda představuje pouze část hodnoty produkované vynakládáním pracovní síly, nepostradatelné pro její reprodukci: nepostradatelné k obnovování pracovní síly pracovníka (aby měl kde bydlet, čím se oblékat a živit, stručně řečeno, aby se mohl příští den a každý z příštích dnů, které mu dopřeje pánbůh, dostavit k branám podniku); a dodejme ještě: nepostradatelné k výchově a vzdělání dětí, v nichž se proletář reprodukuje (v x exemplářích, přičemž x může být rovno 0, 1, 2 atd.) jako pracovní síla.

Připomeňme, že množství hodnoty (mzda) nutné k reprodukci pracovní síly je určováno nejen pouhými „biologickými“ potřebami garantované minimální mzdy, nýbrž i potřebami historického minima (angličtí dělníci potřebují pivo a francouzští proletáři víno, jak poznamenává Marx), a tedy je historicky proměnlivé.

A rovněž je třeba zmínit se o tom, že toto minimum je dvojnásob historické, protože není definováno historickými potřebami dělnické třídy „uznávanými“ třídou kapitalistů, nýbrž historickými potřebami *vnucenými* proletářským třídním bojem (dvojí třídní boj: proti prodlužování délky pracovní doby a proti snižování mezd).

Aby však byla pracovní síla reprodukována, nestačí zajistit jí materiální podmínky její reprodukce. Řekli jsme již, že disponibilní pracovní síla musí být „kompetentní“, tj. být schopna zařadit se do složitého procesu výroby. Rozvoj výrobních sil a typ jednoty, který v dané chvíli historicky utváří výrobní síly, vedou k tomu, že pracovní síla musí být (rozmanitě) kvalifikovaná a jako taková i reprodukována. Rozmanitě: s ohledem na požadavky společensko-technické dělby práce a vzhledem k jejím různým „pozicím“ a „zaměstnáním“.

Jak je tato reprodukce (diverzifikované) kvalifikace pracovní síly zajištěna v režimu kapitalismu? Je zajištěna zcela odlišně, než jak je tomu ve společenských řádech spočívajících na otroctví či nevolnictví: reprodukce kvalifikace pracovní síly má tendenci (jde

zákonitost směřování) k tomu, aby byla zajišťována nikoli na pracovním místě, nýbrž vně výroby, totiž kapitalistickým systémem školství, jakož i jinými instancemi a institucemi.

Co se lidé učí ve škole? Ať už v ní pobývají delší či kratší dobu, vždy se naučí číst, psát, počítat, tedy určité techniky a něco dalších věcí, včetně základů (jež mohou být zcela povšechné, či naopak hlubší) „vědecké“ či „literární kultury“, jež jsou přímo využitelné na různých místech produkce (jeden manuál pro dělníky, jiný pro techniky, další pro inženýry a nakonec i pro vyšší kádry atd.). Učí se tedy *know-how*.

Avšak vedle toho a v souvislosti s těmito technikami se ve škole rovněž lidé učí „pravidla“ správného chování, tj. vhodného počínání, jehož je třeba dbát podle pozice, kterou je každý aktér dělby práce „předurčen“ zastávat, což jsou pravidla morálky, profesionálního i občanského svědomí neboli, jasněji řečeno, pravidla respektování sociálně-technické dělby práce a vposled pravidla řádu, ustaveného vládnoucí třídou. Rovněž se zde lidé učí „dobře mluvit svým jazykem“, „správně psát“, tj. (v případě budoucích kapitalistů a jejich podřízených) „dobře rozkazovat“ neboli (ideální řešení) „správně mluvit“ k dělníkům.

Jestliže bychom měli tento fakt vyjádřit jazykem více vědeckým, řekli bychom, že reprodukce pracovní síly vyžaduje nejen reprodukci její kvalifikace, nýbrž současně s tím i reprodukci jejího podřízení pravidlům ustaveného řádu, tj. reprodukci jejího podřízení vládnoucí ideologii v případě dělníků a reprodukci schopnosti správného zacházení s vládnoucí ideologií v případě aktérů vykořisťování a represe, aby bylo možné zajistit vládu vládnoucí třídy rovněž i „slovem“.

Jinými slovy řečeno: škola (ale rovněž i jiné instituce státu jako církev či jiné aparáty jako armáda) vyučuje *know-how*, avšak způsoby zajišťujícími *podřízením vládnoucí ideologii* či zvládnutí jejího „praktikování“. Všichni aktéři produkce, vykořisťování a útlaku – nemluvě o „profesionálních ideologiích“ (Marx) – musí být tak či onak „prostoupeni“ touto ideologií, aby se mohli ujmout

vědomě svého úkolu, buď úkolu vykořisťovaných (proletáři), či úkolu vykořisťovatelů (kapitalisté), buď úkolu pomahačů při vykořisťování (kádry), anebo úkolu velekněží vládnoucí ideologie (její „funkcionáři“), atd.

Reprodukce pracovní síly tedy jako svou podmínku *sine qua non* vynáší na světlo nejen reprodukci její „kvalifikace“, nýbrž rovněž reprodukci jejího podřízení vládnoucí ideologii či „praxi“ této ideologie, přičemž je na upřesnění třeba poznamenat, že nestačí říci „nejen, nýbrž i“, protože je očividné, že *reprodukce kvalifikace pracovní síly je zajišťována právě a pouze formami ideologického podřízení.*

Tímto způsobem však objevujeme silnou přítomnost nové reality: ideologie.

V této věci připojíme dvě poznámky.

První upřesní naši analýzu reprodukce.

Zběžně jsme prozkoumali formy reprodukce výrobních sil, tj. nástrojů produkce na jedné straně, a pracovní síly na straně druhé.

Avšak dosud jsme se nedotkli otázky *reprodukce výrobních vztahů*. Tato otázka je ovšem klíčovou otázkou marxistické teorie způsobu produkce. Přecházet ji mlčením je teoretické opomenutí, ba hůře, je to vážná politická chyba.

Proto o ní musíme promluvit. Avšak abychom měli po ruce prostředky k jejímu rozboru, musíme znovu učinit odbočku.

Druhá poznámka: Abychom se mohli na tuto odbočku vydat, musíme znovu klást naši starou otázku: Co je společnost?

[..]

Stát

Marxistická tradice je jasná: stát se od *Manifestu* a *18. brumairu* (i ve všech dalších klasických textech, zejména v Marxově textu o Pařížské komuně a v Leninově spisu *Stát a revoluce*) chápe

jako represivní aparát. Stát je „stroj“ útlaku, který vládnoucími třídami (v 19. století buržoazní třídě a „třídě“ velkých pozemkových vlastníků) dovoluje zajistit si nadvládu nad dělnickou třídou tak, aby bylo možné podřídit ji procesu vynucování nadhodnoty (tj. kapitalistickému vykořisťování).

Stát je tedy především všechno to, co klasikové marxismu nazývali *státním aparátem*. Tímto termínem se rozumí nejen specializovaný aparát (v užším smyslu), jehož existence a nezbytnost vyplývá, jak jsme již zjistili, z požadavků právní praxe, tj. policie, soudy, vězení, ale rovněž vojsko, které v posledním okamžiku (a za tuto zkušenost zaplatil proletariát svou krví) zasahuje přímo jako pomocná represivní síla tehdy, jakmile policie a její specializované pomocné sbory jsou „zaskočeny událostmi“, a nad tímto celkem stojí pak vůdce státu, vláda a administrativa.

V této podobě se marx-leninská „teorie“ státu dotýká jistého podstatného momentu, kdy není možné nevidět, že to je skutečně podstatný moment. Státní aparát, který definuje stát jako represivní exekutivní a utlačující moc „sloužící vládnoucími třídami“ v třídním boji, který vede buržoazie a její spojenci proti proletariátu, je pravá povaha státu a jasně definuje jeho základní „funkci“.

Ideologické státní aparáty

To, čím je třeba doplnit „marxistickou teorii“ státu, je tedy něco jiného.

Na tomto poli, na němž nás klasikové marxismu již dávno předešli, aniž by však v teoretické formě systematicky vyložili zásadní poznatky, obsažené v jejich zkušenostech a metodách, musíme postupovat velmi obezřetně. Neboť jejich zkušenosti a metody se stále omezovaly na půdu politické praxe.

Klasikové marxismu fakticky, tj. ve své politické praxi, chápali stát jako realitu složitější, než jak ji definuje „marxistická teorie státu“, a to i tehdy, jestliže je doplněna tak, jak jsme se o to

právě pokusili. Ve své praxi si tuto složitost uvědomovali, avšak nevyjádřili ji odpovídající teorií.³

Chtěli bychom se teď pokusit tuto teorii velmi schematicky načrtnout. Za tímto účelem předkládáme následující tezi.

Pro další rozvinutí teorie státu je nezbytné uvážit nejen rozlišení mezi *státní mocí a státním aparátem*, nýbrž rovněž další realitu, která je zjevně na straně aparátu (represivního) státu, aniž je však s ním totožná. Tuto realitu označujeme pojmem: *ideologické státní aparáty (ISA)*.

Co jsou ideologické státní aparáty?

Nejsou totéž, co (represivní) státní aparát. Připomeňme, že v marxistické teorii státní aparát zahrnuje vládu, státní správu, vojsko, policii, soudy, vězení atd., které tvoří to, co budeme nazývat represivní státní aparát. Slovo „represivní“ naznačuje, že daný státní aparát funguje, přinejmenším limitně (protože například správná represe může nabývat nikoli represivních forem), „prostřednictvím násilí“.

Jako ideologické státní aparáty označujeme určitý počet realit, jež se bezprostřednímu pozorování prezentují formou různých a specializovaných institucí. Předložíme jejich empirický seznam, který bude přirozeně ještě vyžadovat detailní analýzu, ověření a který bude dále třeba korigovat a upravovat. Se všemi výhradami, které tato potřeba implikuje, můžeme zprvu pokládat za ideologické státní aparáty následující instituce (pořadí, v němž je vyjmenujeme, nemá žádný zvláštní význam):

- ISA náboženský (systém různých církví)
- ISA školský (systém různých veřejných i soukromých „škol“)
- ISA rodinný⁴
- ISA právní⁵
- ISA politický (politický systém s různými politickými stranami)
- ISA odborářský
- ISA informační (tisk, rozhlas, televize atd.)
- ISA kulturní (literatura, výtvarné umění, sport atd.)

Řekli jsme již: ISA nejsou totéž co (represivní) státní aparát. V čem spočívá jejich rozdíl?

V prvním kroku můžeme konstatovat: existuje-li (represivní) státní aparát, existuje *mnohost* ideologických státních aparátů. A pokud existuje nějaká jednota, ustavující ISA jako celek, není bezprostředně viditelná.

V druhém kroku můžeme konstatovat, že zatímco (represivní) státní aparát je jednotný a celý náleží do veřejné oblasti, větší část ideologických státních aparátů (v jejich zdánlivém rozptýlení) pochází naopak z oblasti soukromé. Soukromé jsou církve, strany, odbory, rodiny, určité školy, většina novin, kulturních zařízení atd.

Nechme prozatím stranou první konstatování. Nemůžeme však pominout druhé, chceme-li si položit otázku, jakým právem smíme pokládat za ideologické státní aparáty instituce, jež ve své většině nemají veřejný statut, nýbrž jsou prostě *soukromými* institucemi. Gramsci tuto námitku jakožto důsledný marxista sám předvídal. Rozlišení veřejného a soukromého je rozlišení imanentní buržoaznímu právu a platí v (podřízených) oblastech, v nichž buržoazní právo vykonává svá „zmocnění“. Oblast státu se mu vymyká, protože je „vně státu“: stát, který je státem vládnoucí třídy, není ani veřejný, ani soukromý, nýbrž je naopak podmínkou všeho rozlišování veřejného a soukromého. Totéž však můžeme říci v souvislosti s našimi ideologickými státními aparáty. Nezáleží na tom, zda instituce, které je realizují, jsou „veřejné“, nebo „soukromé“. To, na čem záleží, je jejich fungování. Soukromé instituce mohou zcela dokonale „fungovat“ jako ideologické státní aparáty.

3 ——— Pokud je nám známo, byl Gramsci jediný, kdo naznačil cestu, na kterou se zde vydáváme. Jeho „výjimečná“ myšlenka spočívala v tom, že stát nelze redukovat na státní (represivní) aparát, nýbrž že zahrnuje, jak říkal, jistý počet institucí „občanské společnosti“: církve, školy, odbory atd. Gramsci, bohužel, nepodal systematický výklad těchto svých postřehů, jež zůstaly v podobě pronikavých, avšak fragmentárních poznámek. (Gramsci, Antonio. *Œuvres choisies*. Paris: Ed. Sociales, 1959, s. 290n [pozn. 3], 293, 295, 436. Srov. Gramsci, Antonio. *Lettres de la Prison*. Paris: Ed. Sociales, 1953, s. 313; česky: Týž. *Dopisy z vězení*. Praha: Svoboda, 1949.) Srov. též *Sešity z vězení, úryvky* na s. 138nn. tohoto sborníku.

4 ——— Rodina zjevně plní i jiné „funkce“, než jsou funkce ISA. Má své místo v reprodukci pracovní síly. Podle způsobu produkce je jednotkou produkce a(nebo) jednotkou spotřeby.

5 ——— „Právo“ náleží jak k aparátu (represivnímu) státu, tak i k systému ISA.

K tomu, abychom to prokázali, by postačovala třeba jen trochu důkladnější analýza jakéhokoli ideologického státního aparátu.

Přejděme však k tomu, co je vskutku podstatné. To, co odlišuje ISA od (represivního) aparátu státu, je následující zásadní rozdíl: represivní státní aparát „funguje pomocí násilí“, zatímco ideologické státní aparáty *fungují na základě „ideologie“*.

Tento rozdíl můžeme zpřesnit jeho korekcí. Řekneme, že každý státní aparát, ať represivní, či ideologický, „funguje“ současně prostřednictvím násilí i prostřednictvím ideologie, avšak s jedním důležitým rozdílem, který znemožňuje, abychom ideologické státní aparáty ztotožňovali se státním (represivním) aparátem.

A to proto, že represivní státní aparát funguje způsobem, který masivně upřednostňuje *represi* (včetně fyzické), avšak jeho fungování je vzhledem k ideologii sekundární. (Neexistuje žádný čistě represivní aparát.) Příklady: vojsko a policie fungují rovněž na základě ideologie: jednak kvůli zabezpečení vlastní soudržnosti a reprodukce, jednak prostřednictvím „hodnot“, které prezentují navenek.

Obdobně, avšak opačně můžeme říci, že ideologické státní aparáty samy fungují způsobem, který masivně upřednostňuje *ideologii*, přičemž jejich fungování vzhledem k represi je sekundární, byť limitně, tj. ve vztahu k limitě, která je velmi tenká, zastřená, tj. symbolická. (Neexistuje čistě ideologický aparát.) Tak například škola a církev „cepují“ metodami, k nimž patří tresty, vylučování, selekce atd. a k nimž náleží nejen služebníci, nýbrž i ovečky. A tak je tomu i s rodinou... A totéž platí i o ISA kultury (viz cenzura, abychom zmínili jen tento případ) atd.

Je namístě rovněž poznamenat, že toto vymezení dvojího „fungování“ (dominantního a sekundárního) na základě represe a na základě ideologie, jímž se odlišuje (represivní) aparát státu od ideologických státních aparátů, dovoluje chápat to, jak se neustále vytvářejí velmi subtilní, výslovné či zamlčené kombinace mezi působením (represivního) státního aparátu a působením ideologických státních aparátů. Každodenní život nám skýtá bezpočet příkladů těchto kombinací, které by však bylo třeba

zkoumat mnohem podrobněji, abychom překročili rovinu pouhého konstatování.

Tato poznámka nám nicméně dovoluje započít analýzu toho, co tvoří jednotu zdánlivě tak disparátních součástí ISA. Jestliže ISA „fungují způsobem, který masivně upřednostňuje ideologii“, pak to, co dává jednotu jejich různosti, je právě toto fungování samo, pokud ideologie, na jejímž základě fungují, je vždy fakticky sjednocena (a to i navzdory své různosti a svým rozporům) *ideologií vládnoucí*, která je ideologií „vládnoucí třídy“. Jestliže si pečlivě všímáme toho, že „vládnoucí třída“ je z principu tím, kdo má v rukou moc státu (přímo, anebo mnohem častěji prostřednictvím spojení tříd či tříštění tříd), a tedy disponuje (represivním) státním aparátem, mohli bychom dospět k závěru, že tatáž vládnoucí třída hraje aktivní roli v ideologických státních aparátech v té míře, v níž se přes všechny své rozpory právě tato vládnoucí ideologie vposled realizuje v ideologických státních aparátech. Bylo by sice třeba probrat tento rozdíl detailněji, avšak platí, že nedokáže zastřít fakt hluboké identity. Soudíme, že *žádná třída není natrvalo s to podržet si státní moc bez toho, že by současně neprosazovala svou hegemonii nad ideologickými státními aparáty a v těchto aparátech*. Podám pouze jeden příklad a doklad: vytrvalá Leninova snaha zrevolucionizovat ideologický státní aparát školy, aby (kromě jiného) mohl sovětský proletariát, jenž se zmocnil moci státu, zabezpečit budoucnost diktatury proletariátu a přechod k socialismu.⁶

Díky tomuto zjištění si můžeme uvědomit, že ideologické státní aparáty mohou být nejen *cílem*, nýbrž i *místem* třídního boje, často dokonce urputných forem třídního boje. Třída (anebo spojení tříd), jež je u moci, neovládá tak snadno ISA jako (represivní) aparát státu, a to nejen proto, že staré vládnoucí třídy si zde mohou ještě dlouho zachovávat svou silnou pozici, nýbrž i proto, že odpor vykořisťovaných tříd zde nachází nástroj

6 — V emocionálně silném textu *Le chemin parcouru* (Ušlá cesta) z roku 1937 vylíčila Naděžda K. Krupská celý příběh tohoto zoufalého Leninova snažení a to, co pokládala za jeho neúspěch.

i příležitost k tomu, aby se vyjadřoval, a to buď tím, že využívá jeho rozporů, anebo tím, že zde bojem získává pozici.⁷

Shrňme naše poznatky.

Je-li teze, kterou jsme předložili, zdůvodněná, můžeme se poté, co jsme ji v určitém bodě upřesnili, znovu vrátit ke klasické marxistické teorii státu. Řekli jsme, že je třeba rozlišovat moc státu (a její⁸ držení) od státního aparátu. Dodali jsme však, že státní aparát zahrnuje dvojí: soubor institucí reprezentujících represivní aparát státu a soubor institucí reprezentujících celek ideologických státních aparátů.

Je-li tomu tak, nelze neklást (i přesto, že prozatím máme k dispozici pouze velmi povšechný náčrt) následující otázku: Jaký je přesně rozsah úlohy ideologických státních aparátů? Co zakládá jejich důležitost? Jinak řečeno: Čemu odpovídá „funkce“ těchto ideologických státních aparátů, které nefungují na základě represe, nýbrž na základě ideologie?

K reprodukci vztahů produkce

Můžeme tedy nyní zodpovědět naši ústřední otázku, která se již delší dobu vznáší ve vzduchu: *Jak je zajištěna reprodukce vztahů produkce, výrobních vztahů?*

Jazykem topologie (základna–nadstavba) můžeme říci: z větší části je zajištěna právní, politickou a ideologickou nadstavbou.

Protože jsme však ukázali, že je nezbytné překročit tento stále ještě popisný jazyk, řekli jsme: z větší části⁹ je zajištěna výkonem státní moci ve státních aparátech, tj. na jedné straně v (represivním) státním aparátu a na druhé straně v ideologických státních aparátech.

Přihlédněme tedy k tomu, co jsme řekli dříve a co teď shrneme do tří základních bodů:

1. Všechny státní aparáty fungují současně na základě represe i na základě ideologie, avšak s tím rozdílem, že (represivní)

státní aparát funguje způsobem, jenž masivně upřednostňuje represe, zatímco ideologické státy fungují způsobem, který masivně upřednostňuje ideologii.

2. Zatímco státní (represivní) aparát tvoří organizovaný celek, jehož různé součásti jsou centralizované vzhledem k dominantní jednotě, tj. vzhledem k jednotě politiky třídního boje, kterou prosazují političtí představitelé vládnoucích tříd, v jejichž držení je státní moc, ideologické státní aparáty jsou mnohočetné, rozdílné, „relativně autonomní“ a schopny poskytovat objektivní pole rozporům, vyjadřujícím v omezených i krajních formách účinky střetávání mezi zápasem kapitalistických tříd a zápasem proletářských tříd, jakož i podřízených forem těchto tříd.

3. Zatímco jednotu (represivního) státního aparátu zajišťuje jeho centralizovaná organizace sjednocená pod vedením představitelů tříd, které jsou u moci a které řídí politiku třídního boje tříd, jež jsou u moci, jednotu mezi různými ideologickými státními aparáty zajišťuje (nejčastěji rozpornými formami) vládnoucí ideologie, ideologie vládnoucí třídy.

Vezmeme-li do úvahy uvedené charakteristické rysy, můžeme si pak reprodukci vztahů produkce¹⁰ představit podle způsobu „dělbý práce“ následujícím způsobem.

7 — To, co je zde stručně a několika slovy řečeno o třídním boji v ISA, zjevně ani zdaleka problematiku třídního boje nevyčerpává. K tomu, abychom k této otázce vůbec mohli přistoupit, by bylo třeba připomenout si dva principy. *První princip* zformulovat Marx ve své Předmluvě *Ke kritice politické ekonomie*: „Zkoumáme-li takový proces převratů, musíme vždy rozlišovat mezi materiálním převratem v hospodářských výrobních podmínkách, jež lze přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filozofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a jej vybojovávají.“ Marx, Karl. *Ke kritice politické ekonomie*. Přeložili Vítězslav Provažník, Oldřich Šebek, Ladislav Štoll. Praha: SNPL, 1953, s. 10. *Třídní boj se tedy vyjadřuje a uskutečňuje v ideologických formách, tedy i v ideologických formách ISA. Avšak třídní boj značně přesahuje tyto formy, a právě proto, že je přesahuje, může se boj vykořisťovaných tříd uskutečňovat ve formách ISA, tedy může proti třídám, jež jsou u moci, obracet zbraň ideologie*. A to díky *druhému principu*: třídní boj přesahuje ISA, protože nemá kořeny v ideologii, nýbrž v základně, ve výrobních vztazích, které jsou vztahy vykořisťování a které jsou základem pro vztahy tříd.

8 — Z větší části. Neboť výrobní vztahy jsou v *první řadě* reprodukovány materialitou výrobního procesu a procesu oběhu. Nesmíme ale zapomínat, že ideologické vztahy jsou bezprostředně přítomny právě i v těchto procesech.

9 — Marx, K., *cit. 7 / op. cit.*

10 — Pokud jde o onu část reprodukce, na níž se *podílejí* represivní státní aparát a ideologické státní aparáty.

Úloha státního aparátu jakožto aparátu represivního spočívá v podstatě v tom, že silou (fyzickou, či nikoli fyzickou) zajišťuje politické podmínky reprodukce vztahů produkce, které jsou vposled *vztahy vykořisťování*. Stát jako aparát totiž značnou měrou nejen pracuje na své vlastní reprodukci (v kapitalistickém státu existují dynastie politiků, armádní dynastie atd.), ale státní aparát také a především zajišťuje prostřednictvím represe (od nejbrutálnější fyzické síly, přes prosté administrativní příkazy a zákazy až k otevřené či skryté cenzuře atd.) politické podmínky působení ideologických státních aparátů.

Neboť právě tyto aparáty z větší části zajišťují reprodukci vztahů produkce, a to pod „zaštítěním“ represivního státního aparátu. Právě zde hraje význačnou úlohu vládnoucí ideologie, ideologie vládnoucí třídy, která se stará o „harmonii“ (často skřípající) mezi represivním státním aparátem a různými ideologickými státními aparáty.

V souvislosti s růzností ideologických státních aparátů v jejich jedinečné, protože společné úloze, kterou je reprodukce vztahů produkce, tedy můžeme předložit další hypotézu.

V současných kapitalistických sociálních formacích jsme konstatovali relativně značný počet ideologických státních aparátů: aparát školský, náboženský, rodinný, politický, odborový, informační, „kulturní“ atd.

Ve společenských formacích, v nichž vládne způsob „nevolnické“ výroby (obecně nazývaných feudální), jsme dospěli k zjištění, že v jednotném represivním státním aparátu, jenž se (pokud existuje), a to nejen počínaje absolutní monarchií, nýbrž dokonce již od prvních známých antických států, formálně podobá tomu, který známe my, je počet ideologických státních aparátů nevysoký a jejich individualita není do takové míry rozlišena. Například jsme pozorovali, že církev (náboženský ideologický státní aparát) kumulovala určité množství funkcí, jež jsou dnes rozděleny mezi různé a odlišné ideologické státní aparáty, které jsou vzhledem k minulosti, jak ji zde zkoumáme, nové, jako například školské

a kulturní funkce. Vedle církve existoval ideologický státní aparát rodiny, který hrál značnou roli, jež je nesouměřitelná s tou, kterou má v kapitalistických společenských formacích. Církev a rodina nebyly navzdory zdání jedinými ideologickými státními aparáty. Existoval rovněž ideologický státní aparát politiky (generální stavy, parlament, různé frakce a politické ligy, předchůdci moderních politických stran, a celý politický systém svobodných komun a měst). Existoval rovněž velmi mocný ideologický státní aparát „před-odborový“, smíme-li použít tohoto silně anachronického výrazu (vlivné cechy obchodníků, bankéřů a rovněž sdružení tovaryšů atd.). Zjevně se rozvíjela publikační a informační aktivita a rovněž tak i veřejná představení, jež byla nejprve integrující součástí církve a poté na ní získávala stále větší nezávislost.

Je zcela zřejmé, že v době předkapitalistické, kterou zde nyní v hrubých rysech analyzujeme, *existoval vládnoucí ideologický státní aparát*, totiž církev, která v sobě soustředila nejen funkce náboženské, nýbrž rovněž i školské a větší díl funkcí informačních a „kulturních“. Jestliže se veškerý ideologický boj od 16. k 18. století počínající prvními otřesy Reformy *soustředil* do boje proti klerikalismu a náboženství, není to tedy náhoda, nýbrž odpovídá to vládnoucímu postavení ideologického státního aparátu církve.

Hlavním cílem a výsledkem Francouzské revoluce byl nejen přechod moci státu z rukou feudální aristokracie do rukou kapitalisticko-merkantilní buržoazie, částečné zničení starého represivního státního aparátu a jeho nahrazení novým (lidová národní armáda), nýbrž rovněž útok na ideologický státní aparát číslo 1: církev. Odtud občanský statut kněží, konfiskace církevních statků a vytvoření nových ideologických státních aparátů nahrazujících ideologický státní aparát náboženství v jeho dominantní úloze.

Je přirozené, že se nic neudálo izolovaně: viz konkordát, restaurace a dlouhý třídní boj mezi statkářskou aristokracií a průmyslovou buržoazií po celé 19. století směřující k ustavení buržoazní hegemonie nad funkcemi, jež dříve zastávala církev, zejména prostřednictvím školy. Lze říci, že buržoazie se opírala

o nový politický, demokraticko-parlamentární ideologický státní aparát, založený v prvních letech Revoluce, a takto byla schopna bojovat s církví a převzít její ideologické funkce, tedy zajistit nejen svou politickou hegemonii, nýbrž rovněž svou hegemonii ideologickou, jež je nezbytná pro reprodukci kapitalistických výrobních vztahů.

Soudíme, že toto vše nás opravňuje k předložení následující teze – i se všemi riziky, která jsou v ní implikována. Domníváme se, že ideologický státní aparát, který získal *dominantní* postavení v rozvinutých kapitalistických formacích na konci urputného politického a ideologického třídního boje proti starému vládnoucímu ideologickému státnímu aparátu, je *ideologický aparát školy*.

Uvedená teze se může jevit jako paradoxní, protože všichni jsou na základě oné ideologické představy, kterou o sobě vytvořila sama buržoazie a kterou vnutila i vykořisťovaným třídám, přesvědčeni, že ideologický státní aparát vládnoucí v kapitalistických společenských řádech není škola, nýbrž politický ideologický státní aparát, tj. režim parlamentní demokracie provázený všeobecným volebním právem a zápasem politických stran.

Avšak dějiny, a to včetně nedávných, ukazují, že buržoazie byla a je snadno schopna přizpůsobovat si ideologické státní aparáty politiky odlišné od parlamentní demokracie: první a druhé císařství, konstituční monarchie založená Chartou (Ludvík XVIII., Karel X.), parlamentní monarchie (Ludvík Filip), prezidentská demokracie (de Gaulle), abychom uvedli jen příklady z Francie. V Anglii je situace ještě očividnější. Revoluce zde byla nadmíru „úspěšná“ z hlediska buržoazie, protože na rozdíl od Francie, kde buržoazie – ostatně díky hlouposti nižší šlechty – byla nucena akceptovat fakt, že se nechala vynést k moci rolnickými a plebejskými „revolučními dny“, což ji potom přišlo velmi draho, anglická buržoazie byla schopna uzavřít s aristokracií „kompromis“, „podílet“ se s ní velmi dlouho na moci a užívání státního aparátu (mír mezi všemi lidmi dobré vůle vládnoucí třídy!). Ještě nápadnější je situace v Německu, protože pod ideologickým státním aparátem

politiky, kdy císařští junkeři (Bismarck), jejich armáda a jejich podřízení sloužili jako štít a vůdčí postavy, uskutečnila imperialistická buržoazie svůj halasný vstup do dějin, aby pak „prošla“ výmarskou republikou a vzdala se nacismu.

Domníváme se, že máme silné důvody k tomu, abychom mohli tvrdit, že za působením svých ideologických státních aparátů politiky, které zaujímalo popředí scény, buržoazie jako svůj ideologický státní aparát číslo 1, tedy jako aparát vládnoucí prosadila aparát školský, který fakticky nahradil funkce starého vládnoucího ideologického státního aparátu, totiž církve. A můžeme ještě dodat: dvojice škola-rodina nahradila dvojici církev-rodina.

Proč je však v kapitalistických společenských řádech školský aparát fakticky vládnoucím ideologickým státním aparátem a jak funguje?

Prozatím můžeme říci jen tolik:

1. – Všechny ideologické státní aparáty, ať už jakékoli, míří za stejným cílem, jímž je reprodukce vztahů produkce, tj. kapitalistických vztahů vykořisťování.

2. – Každý z nich míří k tomuto jedinému cíli způsobem, který je mu vlastní. Politický aparát tak, že podrobuje jednotlivce politické ideologii státu, „demokratické“ ideologii, demokracii „nepřímé“ (parlamentární) či „přímé“ (plebiscitní či fašistické). Informační aparát tak, že prostřednictvím tisku, rozhlasu a televize cpe do všech občanů každodenní dávku nacionalismu, šovinismu, liberalismu, moralismu atd. A stejně tak i kulturní aparát (prvořadou roli ve sportu hraje šovinismus). Náboženský aparát tak, že v kázáních a jiných velkých obřadech narození, sňatku a smrti připomíná, že člověk je jen prach, pokud nemiluje bližního svého tak, aby nastavil levou líc tomu, kdo jej udeřil do pravé. Aparát rodiny... Není třeba pokračovat.

3. – Těto souhře vládne jediná partitura, jež je čas od času porušena rozpory (rozpory kvůli pozůstatkům starých vládnoucích tříd, proletářů a jejich organizací): partitura ideologie právě

vládnoucí třídy, která do své skladby integruje velká témata humanismu Velkých předků, kteří dávno před Křesťanstvím podnítili řecký Zázrak a poté velkolepost Říma, Věčného města, jakož i témata zvláštního a obecného zájmu atd. Nacionalismus, moralismus a ekonomismus.

4. – V této souhře však vládnoucí úlohu hraje ideologický státní aparát, třebaže jeho hubbě již nikdy nenaslouchá? Je tak tichá! A to právě je škola.

Chápe se dětí ze všech společenských tříd již v mateřské škole a již od mateřské školy je novými i starými metodami po léta, kdy je dítě „nejzranitelnější“, sevřené mezi státní aparát rodiny a státní aparát školy, krmí různými druhy *know-how* zabalenými ve vládnoucí ideologii (francouzština, počty, dějiny přírody, vědy, literatura), anebo jednoduše vládnoucí ideologií v čistém stavu (morálka, občanská výchova, filozofie). Někdy kolem čtrnácti let je obrovská masa dětí vržena „do výroby“ a stávají se z nich dělníci či maloročníci. Další část vyškolené mládeže pokračuje dál: jakžtakž se propracovává k cíli, avšak odpadne a získá místa nižších či středních kádrů, zaměstnanců, nižších a středních úředníků, tedy pozice maloburžoazie všeho druhu. Poslední část dospěje až na vrchol a buď se ocitne v nějaké intelektuální poloza- městnanosti anebo zaplní místa agentů vykořisťování (kapitalisté, ředitelé), agentů represe (vojáci, policisté, politikové, úředníci atd.) a profesionálních ideologů (kněží všeho druhu, jejichž většinu tvoří přesvědčení „laikové“).

Každá masa, která cestou odpadne, je prakticky vybavena ideologií, jež je v souladu s úlohou, kterou má plnit v třídní společnosti: role vykořisťovaného (vysoce „vyvinuté“ „profesionální“, „morální“, „občanské“, „národní“ a apolitické „vědomí“); role agenta vykořisťování (schopnost přikazovat a mluvit s dělníky: „lidské vztahy“), role agenta represe (schopnost rozkazovat a vynutit si poslušnost „bez diskusí“ či ovládnutí demagogické rétoriky politických předáků) či role profesionálního ideologa (schopnost

manipulovat vědomím s příslušným respektem, tj. s přezíravostí, vydíráním a demagogií, které, akcentující Morálku, Ctnost, „Transcendenci“ a Národ, odpovídají úloze Francie ve světě atd.).

Rozumí se, že mnoho z těchto protikladných ctností (uměření, rezignace, podřízení na jedné straně, cynismus, přezíravost, povýšenost, sebedůvěra, vypínavost, dokonce i hladké a obratné vyjadřování) se získává i v rodině, církvi, armádě, z krásné literatury, filmů, a dokonce i na stadionech. Avšak žádný ideologický státní aparát nemá během tolika let, povinných osm hodin denně a šest dnů v týdnu k dispozici všechny děti kapitalistického společenského řádu.

Skrze toto osvojování určitých *know-how* včleněných do masivního vštěpování ideologie vládnoucí třídy se větším dílem reprodukuje výrobní vztahy daného kapitalistického společenského řádu, tj. reprodukuje se vztahy vykořisťovaných k vykořisťujícím a vykořisťujících k vykořisťovaným. Mechanismy, které vedou k tomuto výsledku, jež má životní význam pro kapitalistický režim, jsou přirozeně zakryty a zastřeny ideologií univerzálně vládnoucí školy, protože právě to je jedna z podstatných forem ideologie vládnoucí buržoazie: ideologie, která představuje školu jako neutrální prostředí oproštěné od ideologie (protože... laické), v němž učitelé respektující „svědomí“ a „svobodu“ dětí, jež jsou jim svěřeny (s důvěrou) jejich „rodiči“ (kteří jsou právě tak svobodní, tj. kteří jsou vlastníky svých dětí), svým vlastním příkladem umožňují dětem získat svobodu, morálku a odpovědnost dospělých a osvojit si znalosti, vzdělanost a „osvobozující“ ctnosti.

Omlouvám se učitelům, kteří se v hrozných podmínkách snaží obrátit zbraně, které mohou najít v dějinách a ve vědění, jež „učí“, proti ideologii, proti systému i proti praktikám, jejichž jsou zajatci. Jsou to svého druhu hrdinové. Ale jsou vzácní. Jaká spousta jiných (většina) dosud ani nepojala podezření ohledně „práce“, kterou je systém (který je přesahuje a drtí) nutí vykonávat, a kteří, což je ještě horší, se jí věnují celým svým srdcem i dmyslem a s krajní svědomitostí (pověstné nové metody!). Vůbec si

nepřipouštějí pochyby, zda svou oddaností neudržují a nevyžívají tuto ideologickou představu školy, díky níž je dnes škola právě tak „přirozená“, nezbytná a užitečná, dokonce blahodárná svým současníkům, jako byla „přirozená“, nepostradatelná a ušlechtilá našim předkům před několika stoletími církev.

Církev dnes fakticky v úloze *vládnoucího státního* aparátu nahradila škola. Propojila se s rodinou, stejně jako kdysi byla s rodinou propojena církev. Lze proto tvrdit, že bezpříkladně hluboká krize, která po celém světě otřásá školským systémem mnoha států a k níž se přidává krize (kterou předvídal již *Manifest*) ohrožující systém rodiny, nabývá politického smyslu díky tomu, že škola (a dvojice škola-rodina) tvoří vládnoucí ideologický státní aparát, jenž má určující roli v reprodukci tohoto způsobu produkce, jenž je ve své existenci ohrožován světovým třídním bojem.

K ideologii

Když jsme zavedli pojem ideologického státního aparátu a když jsme řekli, že ISA „fungují na základě ideologie“, poukázali jsme k realitě, k níž je třeba říci ještě několik slov: k ideologii.

Je známo, že výraz „ideologie“ vytvořili Cabanis, Destutt de Tracy a jejich přátelé, kteří jako její předmět vymezili (genetickou) teorii idejí. Když o padesát let později přejímá tento termín Marx, dává mu již od svých raných spisů zcela jiný smysl. Ideologie je systém idejí, představ, ovládající ducha člověka či společenské skupiny. Ideologicko-politický boj, který vedl Marx již od svých článků publikovaných v *Rheinische Zeitung*, měl velmi rychle narazit na tuto realitu a vedl k tomu, že musel prohloubit své původní postřehy.

[..]

Ideologie oslovuje¹¹ individua jakožto subjekty

Tato teze vlastně jen vysvětluje naše poslední tvrzení: ideologie existuje jen skrze subjekt a pro subjekt. To znamená: ideologie existuje pouze pro konkrétní subjekty a toto určení ideologie je možné pouze na základě subjektu, tj. *na základě kategorie subjektu* a jeho fungování.

Chceme tím říci, že kategorie subjektu, jež může existovat pod jinými jmény, například u Platóna jako duše, bůh atd., a která se pod tímto názvem (subjekt) objevuje teprve s nástupem buržoazní ideologie a zejména s příchodem právní ideologie¹², je konstitutivní kategorie pro každou ideologii, bez ohledu na její určení (regionální či třídní) a bez ohledu na její historické umístění – protože ideologie nemá dějiny.

Říkáme tedy: kategorie subjektu je konstitutivní pro každou ideologii, současně však hned dodáváme, že *kategorie subjektu je konstitutivní pro každou ideologii pouze potud, pokud (definující) funkcí každé ideologie je „konstituovat“ konkrétní individua jakožto subjekty*. V této souhře dvojí konstituce spočívá fungování každé ideologie, neboť ideologie není nic jiného než fungování ideologie v materiálních formách existence tohoto fungování.

Aby byl další výklad jasnější, je nezbytné připomenout, že jak pisatel těchto řádek, tak i jejich čtenář jsou sami subjekty, tedy ideologické subjekty (tautologická výpověď), jinak řečeno, že autor i čtenář těchto řádek žijí „spontánně“ či „přirozeně“ v ideologii v tom smyslu, v němž jsme již tvrdili, že „člověk je svou přirozeností ideologický živočich“.

Prozatím necháme stranou jinou otázku, totiž to, že autor jako ten, kdo píše řádky této rozpravy, jež chce být vědecká, je absolutně jako „subjekt“ ve „svém“ vědeckém diskurzu

11 — Althusser zde používá výraz „interpellat“, který má ve francouzštině specifičtější význam než české „oslovovat“ – znamená to mj. oslovovat určitým oficiálním, mocenským způsobem: vyzývat k odpovědi, předvolat na policii, interpelovat. Pozn. překl.

12 — Která převzala právní kategorii „subjekt práva“ a učinila z ní ideologický pojem: člověk je od přírody subjektem.

nepřítomný (protože každý vědecký diskurz je z definice rozprava bez subjektu, „Subjekt“ vědy existuje pouze v ideologii vědy).

Jak již obdivuhodně pravil svatý Pavel: v *logu*, tj. v ideologii, „žijeme, pohybujeme se a jsme“. Z toho vyplývá, že pro vás i pro mne je kategorie subjektu primární „evidence“ (evidence jsou vždy primární): je zřejmé, že vy i já jsme subjekty (morální, svobodné atd.). Stejně jako všechny evidence včetně těch, které odpovídají za to, že slovo „označuje věc“ anebo „má význam“ (tedy včetně evidencí „průhlednosti“ řeči), i tato – že vy i já jsme subjekty, že zde není žádný problém – je ideologický efekt, elementární účinek ideologie¹³. Neboť ideologii je vlastní, že vnucuje (aniž by to bylo cítit, neboť všechno jsou „zřejmé věci“) evidence jako evidence, které nelze *neuznat* a před nimiž musíme zcela přirozeně zvolat (nahlas či „mlčky ve vědomí“): „Vždyť je to zřejmé! Tak to je! Je to pravda!“

V této reakci působí funkce ideologického *rozpoznávání*, která je jednou ze dvou funkcí ideologie jako takové (jejím rubem je funkce *zneuznávání*).

Abychom uvedli nějaký naprosto „konkrétní“ příklad: všichni máme přátele, kteří zaklepou na dveře a na naši otázku přes zavřené dveře „Kdo je tam?“, odpovídají (protože „je to evidentní“): „To jsem já!“ A my fakticky rozpoznáváme, že je to ten či ta. Otevřeme dveře, a „opravdu, vskutku je to ona osoba, která byla za dveřmi“. Anebo jiný příklad: když na ulici poznáváme někoho, koho známe, dáváme mu najevo, že jsme ho poznali (a že jsme poznali, že nás poznal) tak, že řekneme: „Dobrý den, příteli!“ – a stiskneme mu ruku (materiální rituální praxe ideologického rozpoznávání v každodenním životě přinejmenším ve Francii, jinde jsou rituály jiné).

Touto předběžnou poznámkou a konkrétními ilustracemi chci pouze upozornit, že vy i já jsme *vždy již* subjekty a jako takové nepřerušeně uskutečňujeme rituály ideologického rozpoznávání, které nám zaručují, že jsme konkrétní, individuální, nezaměnitelné a (přirozeně) nenahraditelné subjekty. Text, který právě teď píšu a který právě teď¹⁴ čtete, je právě tak v tomto ohledu rituálem

ideologického rozpoznávání, a to i včetně „evidence“, s níž vám vnucuje „pravdu“ mých úvah, anebo jejich „omylnost“.

Rozpoznání toho, že jsme subjekty a že fungujeme v nejelementárnějších praktických rituálech každodennosti (stisk rukou, oslovování jménem, fakt, že „máte“ vlastní jméno, i když je neznám, a podle něhož jste rozpoznáváni jako jedinečný subjekt atd.), nám poskytuje pouze „vědomí“ naší neustálé (věčné) praxe ideologického rozpoznávání – jeho vědomí, tj. právě to, že ji *rozpoznáváme*, avšak nikoli *poznání* (vědecké) mechanismu tohoto rozpoznávání. Avšak právě k tomuto poznání je nezbytné dospět, chceme-li v souvislosti s ideologií a uvnitř ideologie otevřít rozpravu, jež se pokouší ideologii prolomit a stát se počátkem vědecké rozpravy (bez subjektu) o ideologii.

Abych naznačil, proč má kategorie subjektu konstitutivní význam pro ideologii, jež existuje pouze tak, že konstituuje subjekty jako subjekty, budu užívat zvláštního způsobu výkladu: dostatečně „konkrétního“, aby mohl být rozpoznán, avšak současně i dostatečně abstraktního, aby jej bylo možné promýšlet a v jeho promýšlení dosáhnout poznání.

Nejprve budu tvrdit: každá *ideologie oslovuje konkrétní individua jakožto konkrétní subjekty* na základě fungování kategorie subjektu.

To je tvrzení, které implikuje, že v této chvíli rozlišíme na jedné straně konkrétní individua a konkrétní subjekty na druhé straně, třebaže v této rovině neexistuje žádný takový konkrétní subjekt, jehož nositelem by nebylo konkrétní individuum.

Chceme tím říci, že ideologie „působí“ či „funguje“ tak, že „rekrutuje“ subjekty mezi individui (rekrutuje všechny) anebo že „proměňuje“ individua v subjekty (proměňuje všechna) velmi

13 — Lingvisté a ti, kdo k různým účelům využívají lingvistiku, často narážejí na nesnáze, které mají původ v tom, že ignorují působení ideologických účinků v každém diskurzu – včetně diskurzů vědeckých.

14 — Povšimněme si: toto *právě teď* je opět důkazem, že ideologie je „věčná“, protože obojí „právě teď“ je od sebe odděleno libovolným časovým intervalem, tyto řádky píšu 6. dubna 1969, vy je můžete číst kdykoli.

přesnou operací, kterou označujeme jako *oslovování* a kterou si můžeme představit podle nejbanálnějšího každodenního způsobu policejní výzvy: „Hej, vy tam!“¹⁵

Předpokládáme-li, že tato imaginární teoretická scéna se odehrává na ulici, oslovené individuum se otočí. Touto jednoduchou fyzickou konverzí o 180 stupňů se stává *subjektem*. Proč? Protože rozpoznalo, že oslovení je „skutečně“ adresováno jemu, že je to „právě ono, které bylo osloveno“ (a nikoli nějaké jiné). Zkušenost ukazuje, že praktickým telekomunikacím oslovování je vlastní, že se prakticky nikdy neminou svým člověkem: stačí verbální výzva či zapísknutí a oslovený vždy poznává, že osloven je právě on. Je to vlastně podivný jev, který navzdory značnému počtu těch, kteří „mají cosi na svědomí“, nelze vysvětlit jen „pocitem provinilosti“.

Kvůli jednoduchosti a zřetelnosti výkladu našeho malého teoretického divadla jsme museli tuto událost podat v postupných krocích vzhledem k předtím a potom, tedy formou časové následnosti. Procházejí se tu individua. Odněkud (obecně za jejich zády) zazní oslovení „Hej, vy tam!“. Někaké individuum (z 90 procent to, jež je míněno) se obrací, protože si myslí-domnívá se-ví, že jde o ně, tedy rozpoznává, že je to „právě ono“, které je oslovením míněno. Ve skutečnosti se to však odehrává bez následnosti. Existence ideologie a oslovování individuí jakožto subjektů je jedno a totéž.

K tomu ještě můžeme dodat: to, co se zdá probíhat vně ideologie (na ulici, abychom byli přesní), se ve skutečnosti odehrává uvnitř ideologie. To, co se odehrává uvnitř ideologie, jako by se odehrávalo mimo ni. Proto ti, kdo jsou uvnitř ideologie, mají z definice samé za to, že jsou vně ideologie: jedním z praktických účinků ideologie je tedy praktické *popření* ideologického charakteru ideologie ideologií: ideologie nikdy neříká „jsem ideologická“. Je třeba být vně ideologie, tj. pohybovat se v rámci vědeckého poznání, abychom mohli říci: jsem v ideologii (fakt naprosto výjimečný) anebo (případ obecný): byl jsem v ideologii. Velmi dobře

víme: předhazujeme-li zajetí ideologií, vždy se to týká druhých, nikdy nás samých (pokud nejsme ryzími spinozisty či marxisty, což je v tomto ohledu tatáž pozice). To jinak řečeno znamená, že ideologie *nemá vnějšek* (pro sebe) a současně že *není než vnějškem* (pro vědu a realitu).

To vyložil Spinoza dvě stě let před Marxem, který s touto skutečností pracoval, aniž vysvětloval její detaily. Zůstaňme u tohoto konstatování, ať má jakkoli závažné důsledky, a to nejen teoretické, nýbrž i přímo politické, protože například na něm závisí veškerá teorie kritiky a sebekritiky, toto zlaté pravidlo marx-leninské praxe třídního boje.

Ideologie tedy oslovuje individua jakožto subjekty. Poněvadž ideologie je věčná, musíme nyní potlačit onu formu časovosti, v níž jsme předvedli fungování ideologie, a říci: ideologie vždy již oslovila individua jakožto subjekty, což přesněji řečeno znamená, že individua jsou vždy již oslovena ideologií jakožto subjekty. A tím se nutně dostáváme k druhému tvrzení: individua *jsou vždy již subjekty*. Individua jsou tedy „abstraktní“ ve vztahu k subjektům, které jsou vždy již subjekty. Což je tvrzení, které se jeví jako paradox.

Avšak to, že individuum je vždy již subjektem ještě dřív, než se narodí, je prostá realita, jež je zcela srozumitelná, a nikdy paradoxní. Již Freud ukázal, že individua jsou vždy „abstraktní“ ve vztahu k subjektům, které jsou vždy již subjekty, když vyložil, jakým ideologickým rituálem je obklopeno očekávání „narození“, této „šťastné události“. Víme všichni, jak silně a jakým způsobem se očekává narození dítěte. Prozaicky řečeno to znamená: necháme-li stranou „pocit“, tj. formy rodinné ideologie (otcovské/mateřské, manželské/bratrské), v nichž se očekává narození dítěte, existuje předem shoda o tom, že ponese Jméno svého otce, tedy že bude mít svou identitu, že bude nenahraditelné. Ještě než se dítě narodí, je vždy již subjektem, jemuž je již

15 ——— Praktické každodenní oslovování, které je podřízeno přísnému rituálu, nabývá zcela „speciální“ formy v policejní praxi „vyzývání“, kdy je třeba oslovit čtyři podezřelé.

připsána určitá specifická rodinná ideologická konfigurace touto konfigurací samou, v níž je „očekáván“ od okamžiku svého početí. Je zbytečné připomínat, že tato rodinná ideologická konfigurace je ve své jednotě výrazně strukturována a že v této více či méně „patologické“ (pokud má tento výraz nějaký použitelný smysl) a přísné struktury musí někdejší příští subjekt „nalézt“ „své“ místo, tj. „stát se“ sexuálním subjektem (chlapec či dívka), jímž již předem je. Je nasnadě, že tato ideologická nutnost a před-určení, jakož i všechny rituály rodinné péče a později výchovy, mají určitý vztah k tomu, co Freud zkoumal ve formách pre-genitálních a genitálních stadií sexuality, tj. vztah k „ustavení“ toho, co Freud vyznačil skrze jeho účinky jako nevědomí. Avšak i tento moment nechme stranou.

[..]

Ideologické státní aparáty

[..]

Konstatujeme, že struktura každé ideologie, která oslovuje individua jakožto subjekty jménem Jediného a Absolutního Subjektu, je *spekulární*, to jest zrcadlová, a že je *dvojitě* spekulární: toto spekulární zdvojení má pro ideologii konstitutivní význam a zajišťuje její fungování. Což znamená, že všechna ideologie je *centralizována*, že Absolutní Subjekt zaujímá jedinečné místo Centra a oslovuje nekonečné množství individuí kolem sebe jakožto subjekty v dvojím spekulárním vztahu, který *podrobuje* subjekty Subjektu tak, že v Subjektu, v němž každý subjekt může nazírat svůj vlastní obraz (přítomný a budoucí), jim garantuje to, že jde právě o ně a o tento Subjekt, a že se vše odehrává v Rodině (Svatá rodina: Rodina je ze své podstaty svatá), takže „bůh zde pozná své věrné“, tj. ti, kdo rozpoznají boha a budou bohem rozpoznáni, budou také spaseni.

Shrňme, co jsme zjistili ve věci ideologie obecně.

Zdvojená spekulární struktura ideologie zajišťuje současně:

1. oslovení „individuí“ jakožto subjektů
2. jejich podřízení Subjektu
3. vzájemné rozpoznávání mezi subjekty a Subjektem i mezi subjekty samými, a vposled rozpoznávání subjektu sebou samým¹⁶
4. absolutní *záruku*, že vše je skutečně tak a tak a že – pokud se subjekty uznávají jako subjekty a podle toho se i chovají – se vše bude dařit: „Budiž to tak.“

Výsledek: Subjekty, zasazené do čtverého systému oslovování jakožto subjekty, podřízení Subjektu, univerzálního rozpoznávání a absolutní záruky, „fungují“ ve většině případů – s výjimkou „subjektů špatných“, které čas od času vyvolávají zásah toho či onoho segmentu (represivního) státního aparátu – „samy od sebe“. Většina (dobrých) subjektů funguje (zcela sama od sebe), tj. podle ideologie (jejíž konkrétní formy jsou realizovány v ideologických státních aparátech). Situují se do praktik, ovládaných rituály ISA. „Rozpoznávají“ stávající poměry (das Bestehende), to, „že je to skutečně tak a tak, a nikoli jinak“, že je třeba poslouchat boha, naslouchat svému svědomí, knězi, de Gaullovi, šéfovi, inženýrovi, že je třeba „milovat bližního svého jako sebe sama“ atd. Jejich konkrétní, materiální chování pouze do života vepisuje obdivuhodná slova kněze: „*Budiž to tak!*“

Ano, subjekty „fungují samy od sebe“. Veškeré tajemství tohoto účinku spočívá v prvních dvou součástech čtverého systému, o kterém byla právě řeč, anebo, chcete-li, ve dvojznačnosti termínu *subjekt*. V běžném významu tohoto slova „subjekt“ totiž znamená 1. svobodnou subjektivitu: centrum iniciativ, autora, toho, kdo odpovídá za svá jednání; 2. podrobenou (*assujeti*) bytost, podřízenou vyšší autoritě, tedy zbavenou veškeré svobody,

16 ——— Hegel (aniž si je toho vědom) je velkým „teoretikem“ ideologie jakožto „teoretik“ univerzálního rozpoznávání, jež však, žel, končí ideologií Absolutního Vědění. Feuerbach je pozoruhodným „teoretikem“ spekulárního vztahu, který však, žel, spěje nakonec k ideologii Lidské podstaty. Máme-li najít nějaký způsob, jak rozvinout teorii záruky, je třeba vrátit se ke Spinozovi.

pokud své podřízení svobodně nepřijímá. Tento poslední moment ukazuje smysl oné dvojznačnosti, která pouze zrcadlí účinek, jenž ji stvořil: *individuum je oslovováno jakožto subjekt (svobodný), aby se svobodně podřídilo řádům Subjektu, tedy aby (svobodně) přijalo své podrobení*, aby „samo od sebe provádělo“ výkon svého podrobení. *Subjekty existují jen na základě svého podrobení a skrze toto podrobení*. Právě proto „fungují samy od sebe“.

„*Budiž to tak!*“... Tato slova, zaznamenávající účinek, jež je třeba získat, dokazují, že věci se „takto“ nemají „přirozeně“ („přirozeně“: vně této modlitby, tj. mimo zasahování ideologie). Tato slova dokazují, že je *třeba*, aby se věci měly takto, mají-li být takové, jaké mají být, a – řečeno přímo – aby reprodukce vztahů produkce byla zajištěna, a to i v samém procesu výroby a oběhu a každodenně, ve „vědomí“, tj. v chování individuí-subjektů zaujímajících pozice, jež jim v produkci, represí, ideologizaci, vědecké praxi atd. určuje společensko-technická dělba práce. Oč tedy skutečně jde v tomto mechanismu spekulárního rozpoznávání Subjektu a individuí oslovovaných jakožto subjekty, v této záruce, kterou Subjekt dává subjektům, jestliže svobodně přijmou své podřízení „pořádkům“ Subjektu? Realita, o kterou jde v tomto mechanismu, ona realita, jež je nutně *zneuznávána* ve formách rozpoznávání samých (ideologie = *rozpoznávání/nepoznávání*), je ve skutečnosti a v poslední instanci reprodukce vztahů produkce, jakož i vztahů, jež se z ní odvozují.

[..]

Duben 1970

Překlad Miroslav Petříček

Přeloženo z: Althusser, Louis. *Idéologie et appareils idéologiques d'État* (Notes pour une recherche). *La Pensée*, 1970, č. 151 (červen).

©La Pensée

Louis Althusser——Ideologie a ideologické státní aparáty (Poznámky k výzkumu)

[——s. 278]

Doslov——Louis Althusser, ideologie, subjekt a státní aparát